

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

**Човек и природа в българското
литературно въображение:
осем разходки**

Съставител

Маргарита Серафимова

София, 2023

Съдържание

Въведение

Маргарита Серафимова..... 7

Екологични хоризонти. Философия и етика

Пламен Антов, Екологични идеи и философия на природата
в българската литература през 1970–80 години
в глобалния контекст на модерността..... 13

Калина Захова, Зоологическа градина, менажерия,
литература..... 54

Хетерогенни контексти. Медии и практики

Андрей Ташев, Литературата в някои
природоспециализирани периодични издания
между двете световни войни..... 81

Пенка Ватова, Природа и/или цивилизация
в български блогове за пътешествия..... 103

Природни метафори. Емпирия и поетика

Светлана Стойчева, Перспективи към окултния пейзаж
на Николай Райнов..... 135

Маргарита Серафимова, Фитоморфози. В градината
на българската литература..... 178

Жанрологични наблюдения. История и бъдеще

Николай Желев, Образи и функции на природата
в първите повести на Васил Попович, Васил Друмев,
Любен Каравелов, Райко Жинзифов и Илия Блъсков..... 213

Елена Борисова, Номо Deus: българската научна
фантастика и бъдещето на човешката природа..... 235

За авторите..... 267

Номо Деус: българската научна фантастика и бъдещето на човешката природа

Елена Борисова

Институт за литература – Българска академия на науките

Резюме: Настоящото изследване се съсредоточава върху осмислянето на мястото на човешкото съществуване в свят, постоянно ускоряван от научно-техническата революция. То проследява промените в човешката природа (биологичните модификации) в произведения на българската научна фантастика (в периода 1960–2020), които най-радикално изобразяват конвергенцията между човека и новите технологии; предлага три тематични ядра за възможни посоки на проучване, но се спира само на едното – човекът и биотехнологиите, нанотехнологиите и информационните технологии. Изследването търси отговори на въпросите: Възможно ли е преминаването на границите, които човек сам поставя пред себе си? Кой кого поражда? Технологията нас или ние – технологията? Съществуват ли технологични възможности на теория, но невъзможни за реализиране – сега и завинаги?

Ключови думи: българска научна фантастика, човек, природа, технологии

Homo Deus: Bulgarian Science Fiction and the Future of Human Nature

Elena Borisova

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: The current study focuses on the relationship between man and nature in a world that is constantly accelerated by scientific and technological (r)evolution. It traces the changes in human nature (biological modifications) in works of Bulgarian science fiction (1960–2020), which most radically depict the convergence between man and new technologies. It offers three thematic cores for possible research directions, but stops at only one – man and biotechnology, nanotechnology and information technology. The study is looking for an answer to the questions: Is it possible to cross the boundaries that a person sets for himself?; Who gives birth to whom? The technology us or we – the technology?; Do technological possibilities exist in theory but impossible to realize – now and forever?

Keywords: Bulgarian Science Fiction, Human, Nature, Technology

Научната фантастика в дискусиите за бъдещето на човека и природата

Един от жанровете, които умело картографират връзката не само между природата и човека, но и нейните проекции в бъдещето, е научната фантастика. Научнофантастичната литература все по-успешно и задълбочено прониква в нравствените, социално-психологическите проблеми на настоящето и бъдещето. Тя изобразява не просто съдбата на човека в едно постоянно ускоряващо се, но и заедно с това конструирано от него съвремие, а съчетава моделирането на бъдещето с моделирането на художествените характери; социално-технологичното прогнозиране с прогнозирането на човешката душевност; философското търсене с търсенето на индивидуално-конкретни човешки черти.

В живостта на научнофантастичния жанр и способността му да образува смислова амалгама от научни факти и художествени похвати изглежда по-малко учудващо, когато я разгледаме през призмата на въображението. Дори и млад в исторически аспект жанр като научната фантастика носи ясен отпечатък от миналото на човечеството, от неговата история и произведенията, създавани за нея. Така, „явявайки се наследник на дългата митологическа и поетическа традиция в мисленето, младата научна фантастика съвсем логично запазва формални прилики с тях, само образите, с които си служи, са нови“¹ (Борисова, Янкова 2021: 77). Въображението като основен компонент на фантастичното се явява мост между миналото и настоящето в литературното битие. Именно по него творческият импулс се плъзга, за да измени епическите чудовища в генетични мутанти или в същества, дошли от Космоса; за да преправи героя полубог във физически, ментално и духовно „подобрен свръхчовек“; за да преמודелира концепцията за рай в свършен свят, в перфектна система, управлявана от свръхразум; за да създаде сценарии за бъдещето, в които реално съществуващите екологичните кризи на Земята ще се превърнат в зловещи картини, резултат от взаимодействието между човека, природата и другите живи същества; за да разкрие проектите и мечтите на човечеството за постигането на нов вид, вида на постчовеците, на трансчовеците, на *Homo Deus*, изправяйки го пред несвършенствата на биологичната обвивка, а оттам и пред дефицити на познанието, които науката обещава да „поправи“.

Настоящото изследване се съсредоточава върху осмислянето на мястото на човешкото същество в един свят, ускорен от възможностите на новите технологии; свят, който непрекъснато отправя предизвикателства към устойчивостта на формите, с които природата векове наред е поддържала живота на планетата. То проследява начина, по който българската научна фантастика изобразява промените във и на човешката природа

¹ Вж. „Фантастика и бъдеще“, с. 71–82: <https://ilitizda.com/books/725-2022-01-17>

вследствие на взаимодействието с новите технологии, разгледани през възможните модификации в биологичен аспект и последвалите неизбежни изменения на психиката на съвременния човек. Тъй като художественият материал е твърде обширен, акцентът на студията е върху творби на българската фантастика с най-ярко изразени... копнежи по физическите модификации на тялото на човека, който, от една страна, отказва да приеме своята съдба на смъртен с тленна обвивка, а от друга страна, видоизменяйки своята, дадена му по наследство природа, постоянно търси нови форми, които да го подготвят за бъдещето.

Периодът между 1960 и 2020 г. извежда общи тенденции и посоки не само на българската научна фантастика, но маркира и проблеми, които световната фантастика разгръща и осмисля. Организацията на българската научна фантастика би могло да бъде представена в няколко тематични ядра (1. Човекът и био-, нано- и информационните технологии; 2. Човекът и изкуственият интелект (тази посока би могло да се разгърне през „Спомен за света“ (1980) на Агоп Мелконян); 3. Човекът и виртуалната реалност (през книгите „Хакери на човешките души“ (2004) на Иван Попов, „Игра на разум“ (2004) на Боян Попов и разказът „Виртуалният Джон от 13-ия етаж на матрицата“ (2002) на Ат. Славов), но в това изследване ще се съсредоточа върху първото – *Човекът и био-, нано- и информационните технологии*. Извеждането на подобни ядра позволява и навлизането в по-частни казуси, очертаващи границите и възможностите на човешката природа – в психологически и биологичен аспект – и на средствата, с които научната фантастика реагира на научно-техническата революция. Проследяването на отношението между човека и технологиите ще очертае начините, по които този жанр взаимодейства с науката, ще щрихира интереса на българската научна фантастика към реални проблеми и дилеми на човека, като визуализира през художествената си призма бъдещото им осмисляне, функциониране и перспективи.

Настоящото изследване ще щрихира през художествените произведения обща картина на тенденциите, процесите и проблемите, залегнали в художествената тъкан на българската научна фантастика, разположени в избраното тематичното ядро. То ще обърне внимание и на жанра на научната фантастика като важен събеседник в дискусиите и визиите за бъдещето на света.

Човекът и Природата: перспективи пред бъдещето на биологичното тяло

В голяма част от научните изследвания с интерес към бъдещето на природата (в цялото ѝ многообразие) и човека научната фантастика е споменавана като един от жанровете, които проблематизират и дават визия за постоянните промени на нашата планета, предизвикани от намесата на човека в нейния ритъм. През 1999 г. Урсула К. Хайзе² пише писмо³ до участниците в научен форум, посветен на литературата и околната среда, в което отбелязва, че: „Екокритиката анализира начините, по които литературата представя отношението на човека към природата в определени моменти на историята, какви ценности се приписват на природата и защо, и как възприятията за природата оформят литературните тропи и жанрове. Нито един жанр не е изключен от този вид анализ. Един от съвременните жанрове, в които най-ясно се поставят въпросите за природата и околната среда, е научната фантастика. [...] Научната фантастика е жанрът, който най-упорито и смело ангажира екологичните въпроси и тяхното предизвикателство към нашата визия за бъдещето“ (цит. по Otto 2006:

² Вж. ценните изследвания на У. Хайзе “Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global” (2008), “Imagining Extinction: The Cultural Meanings of Endangered Species” и др.

³ Цит. по: Otto, E. *Science fiction and Ecological Conscience*. University of Florida, 2006 (докторска дисертация, публикувана онлайн: https://ufdcimages.uflib.ufl.edu/UF/E0/01/34/81/00001/otto_e.pdf, (20.05.2023).

14–15, прев. мой). Точни са заключенията на Хайзе, както и на Ерик Ото, че предизвикателствата на съвременния свят по отношение на екологичното бъдеще „изискват научна фантастика, която насърчава зелената революция [...] по силата на дълбоко разбиране на нашите взаимоотношения с природата, на същественото свързване на човечеството с природния свят“ (Otto 2006: 22). Гражина Гайевска⁴ в своя статия поддържа подобна теза: „в рамките на фантастичните, въображаеми алтернативни реалности или реалност, организирана наново, обхващаща различни форми на съществуване, социалният ред или – по-широко – преплитането на човешки и нечовешки агенти, възпитава представата, че редът, в който живеем, и принципите, върху които той е изграден, не са нито единствените приложими, нито са най-добрите“ (Gajewska 2021: 84). Лорънс Бюъл⁵ (един от пионерите на екокритиката) признава централното значение на научната фантастика за екокритиката: „За половин век научната фантастика проявява жив, постоянен интерес към екологията, към планетарната заплаха, към екологичната етика, към отношението на човечеството към нечовешкия свят... Никой жанр не се вписва толкова добре в планетарното мислене за околната среда по-добре от научната фантастика“ (по Page 2014: 41). От посочените цитати може да се обобщи, че изучаването на научна фантастика провокира към сериозно вглеждане в промяната на околната среда, предизвикана от човека.

⁴ Вж. изследванията Przyroda(i)kultura w epoce antropocenu, In: Przestrzenie Teorii 17/2012[8], s. 105–114; Konflikty i przymierza ciała z technologią – na przykładzie sztuk plastycznych, w: Konflikty w przestrzeni kulturowej, pod red/ Zdzisława Biegańskiego, Łukasza Jureńczyka, Joanny Szczutkowskiej. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2015, s. 87–103 и др.

⁵ Вж. изследванията “Literary Transcendentalism” (1973), The “Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture, Harvard University Press” (1995), “The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination” (2005) и др.

Говоренето за околната среда, за възможностите, пред които са изправени природата и човекът, неизбежно привлича към себе си примери от богатото наследство на научната фантастика. Утопичните, антиутопичните, апокалиптичните и постапокалиптичните картини на жанра не дават окончателни решения на проблемите, но се опитват на базата на реално съществуващи казуси да проследят отговора на въпроса „какво ще се случи, ако...“ Чрез футуристичните си сценарии, често негативни, представят свят, засегнат на дълбинно ниво от намесата на човека, отдавна преминал в епохата на антропоцена⁶.

Въпреки опитите на *Homo sapiens* да натрупа знание за механизмите, с които природата поддържа живота на планетата, за да го контролира и видоизмени спрямо своите потребности, техноеволюцията заимства своите форми от биеволюцията, човекът изгражда нови форми върху основата на вече натрупания от природата опит. В своето есе „Двете еволюции“ Станислав Лем описва връзката, аналогията между и перспективите пред двете еволюции. „Не само първите влечуги са приличали на рибите, а бозайниците – на дребните гущери. Първият самолет, първият автомобил и първият радиоприемник също заимстват своя външен облик от предшестващите ги форми“ (Лем 1986: 459). В биеволюцията съществува явлението „мимикрия“⁷, което можем да открием и

⁶ Официално ние живеем в епохата на холоцена. Период, който може да бъде проследен от създаването на първите социални групи и човешки цивилизации до големия културен, интелектуален и технологически напредък в наши дни. Реално обаче отдавна човечеството живее в епохата на антропоцена. До началото на 80-те години думата е практически неизползвана в западния свят. Биологът Юджийн Ф. Стомър и химикът Паул Крутцен са учените, които вкарват в обръщение термина „антропоцен“. Той има за цел да обозначи количествената промяна във връзката между хората и околната среда в глобален аспект, като акцентът е върху въздействието на човека върху околната среда.

⁷ Уподобяване на едни видове на други, когато то е в полза за имитаторите. Лем дава пример с насекомите. Някои насекоми изглеждат досущ като неродствени, но опасни видове, а в някои случаи те се „преструват“

в техноevolюцията⁸, във формите, в които новите технологии се появяват⁹. С усвояването на техническите средства човекът няма за непосредствена цел да удовлетворява потребностите, които природата или обстоятелствата го карат да изпитва, а да преустрои обстоятелствата така, че да се намали в тях случайността и усилията за задоволяването на тези потребности. Човекът, по думите на Хосе Ортега и Гасет, „благодарение на техническата си дарба създава едни по-благоприятни обстоятелства, отделя, да го кажем така, една свръхприрода, нагаждайки природата към потребностите си. [...] Това противодействие на околната среда, тази неудовлетвореност от света като даденост, е отличителна черта на човека“ (Ортега и Гасет 2014: 27). Присъствието на човека в света, дори и разглеждан през зоологическа перспектива, винаги е неразривно свързано с изменение в природата, а без техниката, без реакция срещу околната среда той не е човек. Това се отнася не само до доминирането на човека спрямо екосистемите, но се проявява и в отношението на *Homo sapiens* към животните, от които той се дистанцира, които също модифицира, за да създаде нови форми. Поради тази причина човекът езиково и културно се дистанцира от животинския свят, извеждайки себе си като венеца на природата, често игнорирайки изследванията на

само на отделна част от тялото на същество, което няма общо с насекомите – например „котешките очи“ по крилата на някои пеперуди (Lep 1986: 461).

⁸ Преобладаваща част от произведенията на шлосерството през XIX век е изпълнявана чрез имитация на различни растителни форми (парапетите, уличните мотиви, оградите имитират растителни мотиви) (*Ibid.*).

⁹ Най-плашещата и поставяща под съмнение човешкото е роботиката и създаването на андроидите, на изкуствения интелект. Природата, този велик Конструктор, извършва своите експерименти от милиарди години. Дори и несвършени на моменти, те имат строга роля в поддържането на кръговрата на природата. Човекът, син на майката Природа, наблюдавайки тази неуморна дейност, първо започва да задава въпроси за всичко, което го заобикаля, а след това търси отговори, изтръгвайки от Природата нейните сложни тайни, и започва да сътворява по свой образ и подобие технологичната еволюция.

Чарлз Дарвин и неговите съвременници, че хората и другите животни имат обща еволюционна история. В изследването на Калина Захова „Защо се смее веселата крава? Отношения на хората към другите животни“ (2020) много подробно са изведени проблематичните звена между човека и животните и начините, по които животните биват третираны и доминирани от *Homo sapiens*.

От редица гледни точки [...] се налага изводът, че да се говори за антропоцентризъм и за епоха антропоцен (както все повече се прави напоследък) не е достатъчно – ако искаме открито и честно да признаем ролята си на биологичен вид в околната среда и нейното биоразнообразие, в днешно време не бихме могли да говорим за нищо по-слабо и евфемистично от повсеместна доминация (Захова 2020: 21).

С развитието на новите технологии, с все по-успешно разработваните научни проекти в областта на роботиката, нано- и биотехнологиите и медицината като че ли човекът започва да преосмисля отношението си към животните, защото собственото му тяло и идентичност са поставени (както по желание, така и насилствено) на хирургическата маса, която го подготвя за бъдещето.

(Без)смъртността на бъдещето

Пътят на моделиране на човешкото тяло преминава през различни форми на псевдосоматичност – замяна на отделни части на тялото с изкуствени, които са по-съвършени при събирането и доставянето на сетивна информация до мозъка, „както и при изпълнение на неговите команди за движение на тялото, а в крайна сметка – и през т.нар. телесно протезиране – подмяна на цялото тяло с по-стабилна и по-лесно контролируема физическа среда, в която да бъде разположен мозъкът като носител на съзнанието“ (Ставру 2016: 101). Трансформациите в културния аспект, появилите се реални проекти за моделиране

на човешкото тяло¹⁰ провокират научната фантастика не просто да проследи пътя на развитието им в бъдещето, а да представи хоризонтите на възможното, да сподели масовата социална енергия и да трасира нов път на човешкия вид. Промените в бъдещето не биха били реалистично очертани, ако жанрът на научната фантастика нямаше отношение и към миналото като форма на преразглеждане на произхода не само на дадена научна идея, но и на развитието на човешките общества. Това „внедряване“ на наследството и съживяването на мъртви митологии насочва научната фантастика и нейните онтологични светове към прогнозиране – ключов подход за представяне на хоризонтите на възможното в научнофантастичния жанр.

Човечеството се намира в нова ера на предизвикателства. Напредъкът на генетиката като наука, биотехнологиите и нанотехнологиите през XX век създадоха условия за определянето на наследствените характеристики, за коригирането на генни аномалии. Клонирането все по-осезаемо се превръща във възможност за запазване на нашата биологична обвивка, нашата младост за по-дълъг период от време.

¹⁰ През 70-те години на XX век английският биохимик Фредерик Сангър публикува метода за дидезокси секвениране на ДНК. Това създава предпоставки през 1988 г. за появата на HUGO (Human Genomic Organization) – международна научна организация, работеща върху разкодирането на човешкия геном. Ръководител на проекта е Франсис Колинс (физик и генетик). През 2011 г. руският милиардер Дмитрий Ицков създава проекта “Are You a Transhuman?”. В хода на проекта е планирано изграждането на аватар – изкуствено тяло, което първоначално ще бъде управлявано със съзнанието от разстояние. Втората стъпка е пренасянето на мозъка в изкуствен аватар. Когато аватарът се износи, информацията от човешкия мозък ще бъде прехвърлена в изкуствен мозък, нанооблак или холограма. През 50-те години на XX век се появява интелектуалното и културно движение „трансхуманизъм“. Терминът е въведен от биолога Джулиън Хъкли (брат на романиста Олдъс Хъкли) през 1957 г., преди да добие съвременния си смисъл под перото на Ферейдоун М. Есфандиари (FM-2030) през 70-те години (публикуван по-късно в книгата му “Are you a transhuman?” през 1989 г.).

През този бурен за науката и технологиите период, в който стартират научни проекти, публикуват се футуристични изследвания за перспективите пред човека от навлизането на новите технологии във всички сфери на живота, в световен мащаб научната фантастика светкавично реагира и на моралните, етичните проблеми от намесата в човешкото тяло. Термини като „антропотехника“¹¹, „човешко усилване“¹², „биохакинг“ и др. осмислят връзката между човека и технологиите, проблематизират границите на човешкото и преосмислят бъдещите му перспективи. Същевременно провокират и изследователите на научнофантастичната литература да придърпват към изследването на жанра термини и понятия от различни области на науката, за да разполагат с актуален инструментариум при осмислянето на проблемите на жанра, използвайки науката като градивен ресурс за своите футуристични сценарии.

Българската научна фантастика не остава встрани от тенденциите на жанра в световен мащаб. Макар и по-слабо застъпени¹³, темите за изкуствения интелект, за усилване на човешкото

¹¹ С „антропотехника“ се обозначава дейността, визираща модифицирането на човешкото същество чрез намеса в тялото му, и то не с медицинска цел. Определението за антропотехника е предложено от Жером Гофет през 2006 г. в неговото изследване „Naissance de l'anthropotechnie. De la médecine au modelage de l'humain“. Разбира се, за подобен тип интервенции се заговаря още през 2000–2002 г. в трудове на Жилбер Отоа (« Species Technica: Suiivi (d'un) Dialogue philosophique autour de Species Technica vingt ans plus tard ») и Петер Слотердаjk (« Règles pour le Parc humain. Réponse à la lettre sur l'humanisme »).

¹² Терминът „enhancement“ се появява през 90-те години на XX в. в техническия израз „genetic enhancement“ (Kleinpeter 2014: 18) След 2000 г. т.нар. конвергентни технологии (нанотехнологии, биотехнологии, информатика и когнитивни науки – НБИК) за нанотехнологии, биотехнологии, информатика и когнитивни науки) придават на думата много по-широк смисъл. Тя не се възприема, нито осмисля единствено в областта на наследственото подобряване, а преди всичко е фокусирана върху промените в тялото тук и сега.

¹³ В периода между 60-те и 80-те години в българската научна фантастика преобладават произведения, свързани с космическите пътувания,

тяло, за клонирането, за освобождаването на човека от тленната обвивка и търсенето на нови носители, предлагащи безсмъртие, задават важна повествователна посока на фантастиката, даваща тласък на био- и нанотехнологичните перспективи от взаимодействието между човека и новите технологии.

Отвъд човешката природа: тялото като проблем на българската научна фантастика

Напредъкът на био-, нано- и информационните технологии от средата на XX век предизвика ускоряване както на развитието на науката, така и на темпото на живота. Интересът на научната фантастика към начините, по които човешкото познание се опитва да надскочи себе си и да проникне в чуждото¹⁴, особено в периода 1960–1990 г., е показателен за реакцията на жанра към развитието на науката в световен мащаб и същевременно е сигнал за ангажираността на литературата към поли-

със срещата между две цивилизации. Не без значение е влиянието ѝ през този период от посоките и на фантастиката в СССР и контролът на Партията върху темите, проблемите и посоките на жанра у нас. Въпреки идеологическия контрол българската научна фантастика не остава незасегната от т.нар. *New Wave (Новата вълна)* в научната фантастика, която още през 60-те години се отгласква от *Златния век* на жанра, в който съсредоточаване на темите около космическото пространство. Новата вълна придърпва копнежите, проблемите и страховете на човека към земното пространство. Фокусът на чувствителността на научната фантастика се отмества от космическото пространство към вътрешното, към сферите на субективността, към царството на несъзнаваното. Сложната връзка между човека и технологиите е разглеждана в глобален, а не в междугалактически мащаб. Отразяват се проблемите на съвременieto, промяната в психологията на съвременния човек и въздействието на чудесата на науката върху живата и нежива природа. Подобно отместване на фокуса има отношение към все по-осезаемото присъствие на науката и технологиите в живота на човека, към все по-успешното проникване в тайните на природата, в агресивната намеса на *Homo sapiens* в кръговрата на живота.

¹⁴ Независимо дали това *чуждо* е изобразено посредством среща с друг разум и на друга планета, или като все още неусвоени и непознати възможности на човешкия разум и тяло.

тическите, културните, социалните промени, предизвикани от инкорпорирането на технологиите в живота на човека.

В българската научна фантастика осмислянето на конвергенцията между технологиите и човека, промяната в биологичното тяло е фиксирано в първото от трите изведени от мен тематични ядра с оглед и на подобрения художествен материал: Усилване на човека чрез био¹⁵- и нанотехнологиите. Акцентът е поставен върху представителни творби на българската научна фантастика: „Интра“ (1989) на Недялка Михова, „4004 година“ (1966), на Ал. Геров, „Дните на охлюва“ (1980) на Агоп Мелконян, „Да избереш себе си“ (1996, преизд. 2016) на Любен Дилов „10⁹“ на Николай Теллалов и „Матрикант“ (2015) на Ал. Белтов. В тях сблъсъкът между човека и новите технологии е най-ярък и агресивен. Подборът няма амбицията да обхване всички произведения, които по един или друг начин могат да се впишат с отделни художествени елементи в посоченото тематично ядро.

Моето тяло е моята крепост

Процесите на трансформирането/усилването на човешката природа в нейната физическа и ментална същност са обект на интерес не само от страна на научната фантастика, но намират проявления в съвременни проекти и научни разработки в областта на медицината, физиката, биологията и т.н.¹⁶

¹⁵ Тук само посочвам романите на Весела Люцканова „Клонинги“ (1975), „Клонингите се завръщат“ (1996) и „Клонингите си отиват“ (2004) като възможна реализация на биотехнологичната революция. Изследването няма да навлиза в темата за клонирането. Първо, заради спецификата на самия процес и моралните и етични проблеми, произтичащи от неговата реализация. Второ, заради законовите рамки и респективно полемики, свързани с личността персоналността, уникалността на клонингите. (Вж. повече по темата в статията „Прекрасен ли е прекрасният нов свят?“ в сб. „Фантастика и бъдеще“ 2021, с. 63–70).

¹⁶ През 60-те години на ХХ век биотехнологиите и нанотехнологиите провокират човешкото въображение към търсене на пътища не просто за удължаване на живота, а за радикална трансформация на *Homo sapiens*

В основата на научнофантастичните проекции на тялото в бъдещето е поставена актуалната през 70-те и 80-те години тема за търсенето на нови форми на човешката биология, създадени от идеологията на трансхуманизма. В крайните си проявления трансхуманизмът апелира за технологична възможност на *лица без тела* – еманципиране на субекта от всякакъв конкретен носител и запазването му като чиста информация. Какво ще се случи със спомените за старите ни, износени тела, след като сме захвърлени в по-силни, поддържани с минимални усилия от наша страна? Кой притежава правата на нашето безсмъртие и каква е цената, която трябва да платим за този технологичен дар? Не само литературата, но и етичните проекции на науката търсят отговори на тези въпроси.

Макар и с афинитет към проникване в неизвестното, от една страна, научнофантастичният жанр в голяма степен представя възможните заплахи за обозримото бъдеще, а от друга, се съобразява с познавателните навици на настоящето. Търсенето на нови форми на тялото, представени в произведения на Агоп Мелконян и Любен Дилов, прехвърлянето на съзнанието в друга, но все пак обозрима от човешкото познание форма, или създаването на идентичен с човека аватар („Матрикант“ на Ал. Белтов), усилването на организма с наноботи („10⁹“ на Николай Теллалов) и развитието на нанотехнологиите са все примери, които изследват границите на човешкото познание и възможностите на тялото да се превърне в нещо друго, различно и трудно управляемо. Тази прекалена близост между фикцията и реалността във фантастиката повдига критично въпросите за нейната най-важна функция – да прогнозира и да коментира идейно, етически и естетически проблеми на бъдещето.

в *Homo Deus*. Усещането за несъвършенство насочва изследователския поглед към „усилване“ на тленната ни обвивка, изградена и естествено усилвана от самата природа, която в един момент се оказва недостатъчна, за да задоволи нуждите на ускоряващото се съвремие. Доказателство за това е появата на трансхуманизма, който насочва усилия към усъвършенстване на човешкия вид със средствата на технологиите.

В своето изследване „Бог с машина. Изваждане на човека“ (2022) Миглена Николчина много точно е описала амбивалентността на човешкото същество, неговите емоционални и физически лутания в търсене на себе си в бъдещето. От една страна, пише Николчина,

бихме могли да кажем, че човекът знае, че е животно, но иска да бъде човек. [...] От друга страна, това желание да премине през преход в своята положителност, в неискане да бъдеш това животно, което трагично желае да бъде човек. Ерго, човекът е същество, което не иска да бъде човек. Роботът се появява в този край на процеса като резултат от изваждането на нежеланата човечност; фантастиката и научната фантастика предлагат съответните примери (Николчина 2022: 530–531).

По друг начин казано – човешкото същество е в постоянен процес на случване. Тезата на Миглена Николчина е актуална с оглед на процесите, проявени в науката, и научнофантастичните проекции на именно това търсене и позициониране на човека в настоящето и бъдещето.

В българската научна фантастика след 70-те години се наблюдава засилен интерес към пътищата за постигане на човешко безсмъртие, провокиран както от съвременните тенденции на жанра в световен мащаб, така и от все по-голямата власт на науката като нова религия. Идеята за човешкия живот е извадена от покровителството на религията, възприемаща го като свещен и неприкосновен, а смъртта и отвъдното вече не се възприемат като метафизична загадка. Ние умираме не защото Бог е наредил така, нито защото смъртта е важна част от по-голям космически замисъл и кръговрат на природата, а защото сърцето престава да изтласква кръв. Вируси се настаняват в белите ни дробове. Това са все технически проблеми, за които се търси решение. Научната фантастика проследява именно тези решения.

От позиция на разбирането на Миглена Николчина, че човекът е същество, което не иска да бъде човек, е възможно да се разглеждат проявленията на търсените нови форми, залегнали като идеи в науката и в българската научна фантастика.

В българската научна фантастика в периода между 1960 и 2015 година се появяват произведения, които са ангажирани не просто с проблемите, съпътстващи недостатъците на телесната обвивка, а с търсената за съзнанието нова форма, която да съответства на неговите възможности, възпрепятствани от ограничената функционалност на биологичните дадености. Произведения като „4004 година“ на Ал. Геров, „Дните на охлюва“ на А. Мелконян, „Интра“ на Н. Михова, „Да избереш себе си“ на Л. Дилов и „Матрикант“ на Ал. Белтов разкриват философските, етичните, моралните и чисто биологичните казуси от откъсването на съзнанието от неговата среда, дадена му от природата. Психологическият шок е предизвикан от невъзможността на новата телесна форма да влезе в синхрон със съзнание, което носи в себе си паметта на тялото и цялостния му опит и познания. Произведението „10⁻⁹“ на Н. Теллалов разкрива специфичните проблеми на човешкото тяло, резултат от неговото усилване, обезсмъртяване.

Идеята за откъсването на мозъка от тялото е спомената още в началото на XX век във футуристичните визии на учените за бъдещето на тялото¹⁷, а през 80-те години се говори за т.нар. „мозък във вана“¹⁸. Още преди тази тема да се превърне в обект на интерес от страна на научната фантастика, учените смело разгръщат своите футуристични визии за утрешния човек.

В българската литература темата за прехвърлянето на съзнанието в друг носител се появява в немалко произведения – както преди 1990 година, така и след това. Въпреки че героите на Ал. Геров, Н. Михова, А. Мелконян и Л. Дилов придобиват новата си форма, поставени в центъра на различ-

¹⁷ В своята книга „Светът, плътта и дяволът“ Джон Бернал пише за възможността мозъкът да бъде отделен от тялото.

¹⁸ Идеята за обезпътения мозък (“brain in the vat”), посредством поддържането му в химически разтвор и стимулиран през своите неврони, е представена за първи път от Хилари Патън през 1981 г. в разгърнат мисловен експеримент.

ни обстоятелства, общата повествователна посока извежда следното заключение: човешкото същество, отделено от своя естествен хабитат (тялото), не е в състояние да преодолее границите на своя опит и своя вид. Човешкият разум си поставя задачи, които не могат да бъдат решени в рамките на собствените му мечти за бъдещето.

В новелата на Ал. Геров „4004 година“ са разгърнати сценарии, в които мъртвите биват „съживявани“ в изкуствени същества. Героят на Геров е върнат към живот благодарение на съхранени грамофонни записи на неговите спомени. Мозъкът представлява микроскопичен кондензатор, в средата на който е поставена празна сфера с платинен цвят, а встрани над ухото е позиционирана кухня, която учените пълнят с изкуствена мозъчна емулсия.

Това, което създава бъдещето, е глобена механична машина, която предизвиква усещанията си с бутони. Особено любопитни са характеристиките на хората от петото хилядолетие с тяхната лекомислена логика, с бурното им веселие и странната им душевна лекота. В края на новелата героят се отказва от своето безсмъртие в полза на едно бъдеще, в което науката ще създаде органични хора: „Аз искам да живея отново като такъв. Да се раждам, да раста, да умирам, пак да оживявам и все така по естествен начин“ (Геров 1966: 188). Радикалният друг, към който *Homo sapiens* се стреми, е проблематичен, дотолкова различен, че разколебава човешкия свят, опит, познание и природа.

Научната фантастика разкрива образа на човека и най-вече на тялото като недостатъчен и недобре функциониращ градивен материал, подсилен благодарение на новите технологии; разкрива неразрушимата „програмираност“ на мисленето, борещо се със собствените си дефицити и граници. Именно мисленето, дори да притежава инструментариума за разширяване (например адаптацията към механично тяло), не е в състояние да се справи с новото. Новото е толкова различно от опита на човека и неговите познавателни способности, че е не просто чуждо, а е мощна и непозната сила, за обуздаването на която е необходима плавна и поэтапна еволюция на

познанието и неговото развитие през определени звена, които усилват разума, за да го подготвят за следващата стъпка от р/еволюцията на човечеството. Възниква въпросът дали природата, такава, каквато я познаваме, е подложена на заличаване, на липса в процеса по изграждането на човека, или е досаден израстък, от който бъдещето ще се лиши в полза на по-съвършена форма? Според Миглена Николчина липсващата природа може да бъде видяна като процес на изгубване или придобиване, като метаморфоза. За Агоп Мелконян Николчина споделя, че той предпочита не да сблъсква човека с робота като въплътена „неприродност“, а да покаже как човешкото може да деградира до кукленско-роботското, до безсмислените реакции на автомата; и обратното – как роботското може да разцъфти в човечността. Според нейното точното твърдение страхът от накурняването на естествения човек, „от осуетяването на ограничените му заложби е несъмнено доминиращ в типичната за българската литература концепция за човека: той се проявява както в стремежа си към съхраняване на съществуващия човек, стремеж, който рано или късно стига до идеализацията на патриархалния селянин, така и в проектите за изменението и развитието му“ (Николчина 2022: 115). По един или друг начин българската литература маркира именно този страх от загубата на естественост на човека, но с различни инструменти. Научната фантастика го проблематизира през научно-техническия фокус.

В разказа на Агоп Мелконян „Дните на охлюва“ (1980) безнадеждно болният Велинов приема мозъкът му да бъде пренесен в изкуствено тяло, но заедно с човешката му плът – заедно с неговата „греховна“ слабост – и човешката му същност. Болният професор, преди да се подложи на операция, разговаря с охлюва Андерсен, въплъщение на неговата хуманност. С този образ на призрачния охлюв Агоп Мелконян изобразява човешката свързаност със света, с изкуството и природата. Технологиите не притежават естетически поглед. Професорът изпада в противоречие не само относно прехвърлянето на съзнанието му в метален корпус, но по този начин обезсмъртява своите несъвършенства.

Ще ме няма като торс, като физиология, но ще ме има като разум и психика. И тъй като не черният дроб, а мозъкът носи критериите за отговорност, и след тази трансляция аз ще продължавам да съм отговорен за себе си (Мелконян 1987: 44).

Веднага след трансляцията *железният човек* се буди с поглед, пропит от ярост и омраза, и смазва с огромния си крак охлюва, смачква уязвимата, но неумираща човешка природа. В този акт на агресия е вложено опасението не само на разказа, но като цяло на научната фантастика за постепенното унищожаване на човешката емоционалност от все по-радикалното сливане на машините с човешкото тяло.

Романът на Недялка Михова „Интра“ също е ангажиран с темата за прехвърлянето на съзнанието в чужд носител, макар и осъществено при различни обстоятелства. В нейното произведение вече се появява и проблемът за Другия като двойник. Героят е двойник не само на земния изследовател, но и приема форма, която отново го превръща в двойник на другопланетен вид. Изследователят е възпроизведен посредством смет от мозъка запис – психиката, знанията и познавателните му възможности са вложени в тяло с особеностите на местните сапиенси на планетата, която той нарича Интра. На границата на крайното асимилиране на Ан от интрийците, когато е принуден да вземе решение дали да се слее с тях, или да се самоунищожи, той осъзнава, че човешкото в него е прекалено устойчиво, за да се поддаде, за да се откаже от топлината и близостта на това, което го свързва със Земята¹⁹. Самоунищожението на двойника, който вече мисли себе си като отделно същество, провокира въпроси относно средствата, с които науката си служи, за да постигне повече знание, и цената, която е готова да плати за тях. Изследването на моралните, етичните, философските и други граници на науката и технологиите с оглед на конструирането на тялото на бъдещето и постигането на *Homo Deus* поставя човека в центъра на борбата с природата за нейното оцеляване. Създаването на нова, еволюирала с

¹⁹ »Да, готов съм да изчезна. [...] едва ли във Вселената има по-самотно същество от „колективното съзнание“. (Михова 1989: 108)

намесата на човека **техноприрода** не е непременно негативен аспект или невъзвратимо нарушение на кръговрата на природата, а е път към възможна, макар и трудна адаптация на човека към новото време. В историята на човечеството се наблюдават редица доказателства именно за неговата адаптация към промените, нарушили по някакъв начин природния ритъм²⁰. За тази адаптация човек все още притежава необходимия познавателен инструментариум.

В своето изследване „Нечовешкото. Беседи за времето“ Жан-Франсоа Лиотар разсъждава върху техниката и мястото на тялото в неговата естествена среда или създадена от технологиите. Да се симулират условията на живот и мислене, пише Лиотар, „тъй че някакво мислене да остане материално възможно след промяната в състоянието на материята, каквато е катастрофата“ (Лиотар 1999: 13), е единственият залог на днешните технонаучни изследвания във всички области. Иначе казано, за да функционира тялото като цялостна система, необходимо е мозъкът да задава правилните заповеди на тази мислеща организация, каквато е организъмът.

Научната фантастика застава зад ясната позиция, че за успешната конвергенция между биологичното и техническото е необходимо създадената изкуствена телесна среда да е съобразена със спецификите и степента на развитие на човешкия опит и познания. Захвърлен в по-съвършено, дори безсмъртно тяло, но несъобразено със спецификата и възможностите на познатите биологичните ритми, съхраняването на човешкото (въплътено в съзнанието, интелекта в техния носител – мозъка) е обречено на провал.

²⁰ Земетресения, наводнения, пожари, торнадо, цунами и др. са естествени отклонения от ритъма на природата, предизвикани от неспокойните ѝ състояния. Замърсявания на околната среда, изчезването на различни видове животни и растения, безразборната сеч на горите, войни и др., макар и предизвикани от човека, също водят до последици, при които той е необходимо да се адаптира към нови условия на природата с оглед на създадените дефицити. В тези случаи природата наваксва своя кръговрат с наличните си останали ресурси.

В подобна посока разгръща и Любен Дилов своя роман „Да избереш себе си“. Романът проследява процеса по прехвърлянето на човешки мозък в изкуствено създадено механично тяло. Героят на Л. Дилов проф. Даниел Димих страда от амиотрофична латерална склероза, която бавно, но сигурно „разяжда“ всяка негова тъкан. Той е един от главните създатели на машина, развила почти равни интелектуални възможности на учен от висока класа, заедно с модерното лабораторно оборудване, но без уязвимата крехкост на човешкото тяло. В последните си дни, които болестта му позволява да изживее, Даниел Димих взема решение – да вгради своя мозък във въпросната машина, която шеговито нарича Голем. Решението провокира множество морални и етични въпроси относно границите на човешкото в човека, неговите индивидуални права, но и неговата свобода да избира между биологичното тяло и ненаситения се на живота мозък.

В романа Л. Дилов противопоставя, от една страна, различните гледни точки на науката и човешката съвест относно степента на съхранение на човешкото след подобен тип манипулации, а от друга страна, повествованието въвлича героя в пространствено-времевия континуум, който новите сетива му предлагат, но не го допускат до това измерение. И в другата крайност е поставен въпросът: „а да присадиш човешки мозък в машина, по-голям грях ли ще е спрямо цивилизацията от избоборяването на самолета, щом природата е отказала да даде криле на човека?“ (Дилов 2016: 278–279). Зад тези питаниа имплицитно се появяват най-съществените: Готови ли сме да понесем отговорността, която безсмъртието неминуемо ни налага? И дали сме склонни да се откажем от човешкото, да се превърнем в нещо друго само за да задоволим стремежа си към вечен живот?

Романът ни превежда през сложните пътища на самопознанието, на трудността да се откажеш от човешкото, но същевременно да останеш човек. Идентичността на героя на научната фантастика се проблематизира от неудовлетвореността от физическите и интелектуалните си граници, които той се опитва

да надскочи, но се оказва в ситуация, в която е застрашен от самозабрава, вкопчен в образа на Другия, или Другият остава за него абсолютно непроницаем и неразбираем.

Еволюцията не познава други „знания“ освен емпиричните, съдържащи се в генетичния информационен запас. Те очертават и предопределят възможностите на бъдещия организъм (клетките имат вродено знание за протичането на жизнените процеси и как самият организъм трябва да се държи спрямо околната среда). Това са „потенциални знания“, не видови, а индивидуални, придобити през живота на индивида благодарение на неговия мозък. Тази еволюция може да акумулира до известна степен първия тип знания, тъй като строежът на живите организми отразява „опита“ от милиони години конструиране на предхождащите го сухоземни гръбначни животни. Същевременно обаче еволюцията „губи“ по своя път съвършени решения на биологичните проблеми. На човека му липсва не само мускулната сила на горилата, но и регенерационната способност на влечугите и механизмът за непрекъснато обновяване на зъбите, присъщ на гризачите.

Опитите за отделянето на човека от неговата естествена телесна среда са обречени на неуспех. Още от своето раждане човешкото същество трупа знания и опит и се ориентира в света именно чрез тялото, което е медиатор между околната среда и сложната система, поддържаща живота на организма. Отделен от подобна среда, човекът е „изрязан“ и от емпиричния опит, натрупан през неговото тяло. В своето изследване „Човешкото тяло. Между въплътеността и конвенцията“ (2016) Стоян Ставру разглежда особената роля на телесността за опознаването на пространството около нас и за определянето на това, което сме. Тъй като хората, бидейки субекти на познание, нямат директен достъп до света, той им е представен през способностите за възприемане на тялото. Това, което приемаме за истина в определена ситуация, зависи и от нашето „въплътено разбиране на тази ситуация“²¹.

²¹ Става дума за понятия и метафори, които са разбираеми в процеса на комуникация благодарение на аналогичните (човешки) тела на участ-

С понятието *проприоцепция* авторът описва вътрешното усещане за местоположението на отделните части на тялото ни и я свързва с т.нар. усещане за *азова възпътеност*, включващо *телесната схема*²² и *телесния образ*²³. Телесната схема е вродена и е налична (функционира) още при новороденото²⁴. Според Ставру мозъкът е генетично програмиран да се развива по начин, при който очаква да „намери“ органите, характерни за човешкото тяло. Движенията на тези органи през пренаталния период от развитието на фетуса потвърждават неговото „очакване“ и развиват съответните части на кортекса. Така спонтанните повторения на координатни движения между отделните части на тялото утвърждават генетично предопределени телесни схеми²⁵.

Сблъсъкът между механичното и биологичното е възприет като пагубен за човешкото, но същевременно и борба за

ващите в съвременния познавателен процес субекти (Ставру 2016: 60).

²² Телесната схема осигурява способността да локализираме себе си и да се движим в пространството. Тя е съвкупност от моторно-двигателни програми и навици. Телесната схема функционира под прага на личния живот – осъществява се автономно и автоматично като фонов процес, който работи независимо от нашата съзнателна воля.

²³ Телесният образ представлява организиран и интегриран телесен опит. Той включва не само сетивни възприятия за собственото ни тяло, но и съвкупност от ментални представи, вярвания за човешкото тяло както и емоционалното ни отношение към него. Телесният образ е съзнателно възприемане и интерпретация на нашето тяло и на неговите характеристики и поведения.

²⁴ Доказателство за това, по думите на Ст. Ставру, дават преживяванията за фантомни крайници при хора, които са родени без такива крайници – те усещат своята ръка или крак, въпреки че никога не са притежавали такива.

²⁵ Телесната схема и телесният образ се различават по начина, по който репрезентират тялото. Ако телесният образ, по думите на Ст. Ставру, представлява една абстрактна и частична репрезентация на тялото-обект, която винаги се съсредоточава (фокусира) върху съзнателното възприемане на конкретната част от тялото, то телесната схема е холистична и интегрира отделните части на тялото-субект в едно общо предсъзнателно усещане.

него. Финият механизъм на „вътрешната“ ни телесност остава недостъпен за технологичната инвазия. В книгата „Виртуалният човек: опит върху фантоматиката“ Николай Генев твърди, че свикването с новите форми на биотехнологии, организирани около пряката намеса върху ума, е свързано с трудността от визуализацията именно на подобен фантомат (фантоматична машина, която Генев описва като генерираща фантоматична фикция, съчетаваща машинния алгоритъм и немашинното въображение). Държейки да запази своето тактическо преимущество, фантоматът останал на нивото на външното афиширане. Една такава машина би подкопала правилата, на които се основават сетивата ни, подменяйки бавно тяхната универсалност (Генев 2022: 93). От разглежданите произведения става ясно, че между машинния алгоритъм и немашинното (човешко) въображение симбиозата е трудно реализуема. Създаденото ново същество потъва в неизбежността на своето, защото тази другост, която то представлява, го довежда или до неговия биологичен край (самозаличаване), или то приема новата си форма като необходимата жертва, която науката дава, за да развива своите мечти за преодоляване на биологичните дефицити.

Машината, „независимо от инструменталния арсенал, с който разполага, и хитростите, които е в състояние да приложи, няма да успее да се справи с проприоцепторите, налични във всеки наш мускул и присъстващи в голяма част от тъканите на органичната основа“ (Ibid.). Това се отнася, разбира се, и до паметта за тялото. Дори при липса на крайници човешкият мозък усеща фантомна болка там, където липсва част от тялото, а също пресъздава усещането за движение на въпросната част.

Реалността на външната действителност, единственият източник на сетивно многообразие на нашия опит, остава недостъпна за героите на Александър Геров, Недялка Михова и Любен Дилов във вида, в който те я опознават през инструментите на новите тела. Така е, защото мозъкът им носи паметта за своята първа биологична телесна обвивка.

Другият роман, който въвлича темата за безсмъртието през търсенето на алтернативни пътища (друга телесност) за

неговото постигане, е „Матрикант“ на Александър Белтов. Героят Антон доброволно се включва в проект, чиято високоотговорна хуманитарна дейност е свързана със закупуване на правата на „матрицата на зрял човешки интелект“ с цел неговото мултиплициране в изкуствено създаден биомеханичен аналог, наречен матрикант.

За разлика от произведенията, които разгледах по-горе, в романа на Белтов стресът на съзнанието на героя от свързането с новата форма не е толкова разрушителен. Матрикантът е точно копие на истинския Антон, но няколко години по-млад от възрастта, на която героят е бил убит. Той може да се определи и като негов биомеханичен (андроид) клонинг, захранващ биочастта си по естествен път – чрез приемането и преработката на храната като нормално човешко тяло, а механичната част – посредством ултравиолетовите лъчи на слънцето. Въпреки свършения продукт, конструиран, за да отговори на потребностите на новото време, героят се затруднява да определи своята възраст и се бори с разколебаната си идентичност.

Романът „Матрикант“ извежда темата за бъдещето на тялото и неговия потенциал в настоящето през съдбата на един постчовек, какъвто е Антон. Съвременното човешко същество според трансхуманистите е на еднакво разстояние както от примата, така и от постчовека. Той е отделен от приматите от съзнанието, а от постчовека – с органиката. Посредством живота на героя авторът осмисля мястото на съвременното човешко същество в един бъдещ свят на модифицирани животи с помощта на технически разширения, на подсилена органика. Какво ще се прехвърли в друг носител? Съзнанието? Личността? Как човек може да съществува извън рамките на познатата му биологична обвивка? Това са проблеми, с които науката предстои да се справи при осъществяване на проекта за тялото на бъдещето. Проблематизирането на човешкото се осъществява чрез възможности, вписани в неговите модификации посредством техноеволюцията. Именно подобрението е ключова идея за трансхуманизма, а основните посоки са свързани

с науката и технологията във всичките възможни рамки – от регенеративната медицина до нанотехнологиите, радикалното удължаване на живота и др.

В романа на Николай Теллалов „10⁻⁹“ генното инженерство и биотехнологиите са в своя възход. Главният герой Атанас е „реставриран“ посредством нанотехнологична намеса в неговото тяло²⁶. За поддръжането на идеално здраве с помощта на нанотехнологиите и реконструкцията на ДНК веригите, се заговаря още през 1959 г. в лекция на физика Ричард Файнман. Той предлага много подходи към наномасщабното производство, включително и усъвършенстване на микроскопичните технологии. През 1986 г. в своята книга „Двигатели на сътворението“ („Engines of Creation“) Ерик Дрекслер изгражда теория за възможната нанотехнологична революция²⁷. Това, което още през 80-те години Дрекслер представя като идеология за нанотехнологичното бъдеще, трансхуманистите се опитват да реализират в близките 30 години – да поправят с малки асемблери всички клетки в одушевеното тяло и да върнат живота на мъртвите. Тялото изгубва своята автономия, променя стойностите си, влиза в милиони цифрови огледала и се превръща в орган за данни, тяло на андроид. Дизайнерско тяло. Именно такава дизайнерско тяло придобива Атанас в романа „10⁻⁹“, подобрен от нанороботите.

Дигиталната циркулация на плътта, трансформацията на човешката форма, образите на разпръскването на предишното тяло на героя и навлизането в постбиологичен живот превръщат безсмъртието в реалност. Човешкото същество в романа е

²⁶ „Като следствие, всички тъкани оздравяват за сметка на вътрешните ресурси. А ремонтът на ДНК фактически кара биологичното време да се връща назад.“ (Теллалов 2007: 45)

²⁷ „Ще използваме молекулярната технология, за да се погрижим за здравето [...]. Болните, старите и ранените страдат от неправилно подреждане на моделите на атомите [...]. Устройствата, които могат да пренаредят атомите, ще могат и да ги настроят правилно. Нанотехнологията ни позволява да направим фундаментален пробив в медицината.“ (Дрекслер 1986: 84)

поправено, трансформирано, усилено. Главата на Атанас е била съхранявана в бронирана капсула и след трийсет години „преди ревитализацията, преди да дестазира мозъка ви, макроасамблерите синтезираха ново органично тяло въз основа на ДНК-то, извлечено от... от главата“ (Теллалов 2007: 101).

Науката, представена както в произведението на Н. Теллалов, така и в другите художествени произведения, разгледани в изследването, не е просто плод на фантастично изображение, не е и натрупване на невероятни научнофантастични хипотези, а е средството, с което авторите проникват в нравствените и социално-психологическите проблеми на настоящето и бъдещето. Вградени с милиони в телата ни, нанороботите ще ни информират в реално време за появата на физически проблем. Къде обаче е границата на различие в тялото, отвъд която възможността за разбиране се поставя под съмнение?

Заклучение

Целта на човечеството да опознае и контролира функциите на природата в търсене на биологично безсмъртие е толкова стара, колкото и самата история на човешкия род. Копнежът по преодоляване на тленната обвивка се проявява още в митовете за боговете, подхранващи своята вечност със загадъчна субстанция, наречена амброзия. Образите на Икар и Дедал например също са доказателство за желанието на човека да рачуци, чрез изобретяването на „изкуствени протези“, собствените си биологични граници, да усили възможностите на тялото.

Съществуват немалко аспекти на природата, които човекът си въобразява не само, че разбира добре, но и че е в състояние да се намеси в естествения еволюционен процес със средства, които самият той създава, за да докаже на себе си, че притежава потенциала на Създателя. Подобряването на човешката природа (поправянето/усилването на организъм, който от медицинска гледна точка е физически здрав) е проблем, който винаги ще бъде актуален, докато *Homo sapiens* притежава силите и условията да постигне новата форма за себе си – *Homo Deus*.

Докато еволюцията, бидейки на моменти съпял процес, следва безпощадна адаптивна логика, която позволява на организмите да се настроят спрямо променящите се условия (на екосистемите) и респективно да бъдат адекватни към обкръжението си, човешката намеса в този процес придърпва работещата от хилядолетия система, наречена природа, към създадена изкуствено техноорганична структура. Подобна структура притежава необходимия инструментариум, за да постигне баланс между антропоцентричността на човешкото познание, усилената форма многократно от технологиите форми на съществуването на бъдещето и природните ритми на живот.

Връзката между човека и познанието, независимо от начините на изразяване, е една от най-древните и най-устойчивите, познати на нашия вид. Не е изненадващо, пише Рени Янкова в статията „Трансхуманизъмът: между познание и въображение“, че „формите на познанието не просто поражда интерес, а векове наред формират нови интелектуални течения, конструктивни спорове и дори бележат културния и социалния заряд на цели епохи“ (Янкова 2021: 22). Именно въпросът „Как?“ по отношение на познанието отприщва лавина от алтернативи, пред които модерният човек ще трябва да се изправи в обзримо бъдеще и за които се оказва неподготвен. В разгръщане на отговорите ключова роля играе въображението, особено за изграждането и стабилизирането на научни митологии, от които литературата извлича своя градивен материал.

Устремът на науката не спира да провокира научната фантастика да разгръща своя художествен потенциал. Жанрът се превръща не просто в средство, което държи нащрек човешката съвест, а в инструмент за проникване в проблематичните звена на науката, културата и социума и за разголване на травмите, страховете на човека и предизвикателствата, пред които е изправен в опитите да се позиционира и подготви за бъдещето.

Българската научна фантастика, неизбежно повлияна и от политическите процеси у нас между 1944 и 1989 г., не остава безразлична към световните тенденции на жанра. Макар и по-слабо застъпена, темата за бъдещето на човешкото тяло за-

дава моралната позиция не просто на писателя, а на интелектуалеца, хуманиста, човека спрямо невъзможността на *Homo sapiens* да се справи с ускорителния тласък на новите технологии; спрямо търсенето на ефективни екологичните решения за запазването на еко- и биоразнообразието и опасенията в какъв вид планетата ще посрещне бъдещето. Оттласкването на тялото от зависимостта на природата му налага друга зависимост – технологичната.

В българската научна фантастика човекът се бори със и за самата природа. Подобна амбивалентност едновременно да запази човешкото, своята памет, познания и пр., да съхрани наследството на предците, но и да създаде нови, подобрени природни механизми за справяне с несъвършенствата на средата изправят личността, интелекта пред непреодолими граници. Възприемането на *Homo sapiens* като център на вселената, търсещ начини да се разграничи от останалите живи биологични видове, е градивната, но и крехка връзка между него и природата. Изкореняването на природата от човека означава и търсенето на други форми, с които той да се съпоставя, да надгражда или да се разграничава. Единственият материал му е даден от самата природа. Това е и причината, колкото и да се стреми към нейното разрушаване в себе си, да поддържа нейното наследство в р/еволюцията на разума. Изследваните художествени произведения на българската научна фантастика очертават именно тази връзка и зависимостта на човека от неговата неискоренима антропоцентричност.

Bibliography

BeltoV, A. *Matrikant* [Белтов, А. *Матрикант*. София: Gaiana]. Sofia: Gaiana, 2015.

Bernal, J. D. *The World, the Flesh and the Devil. An Enquiry into the future of Three Enemies of the Rational Soul*. London: Verso, 2017.

Borisova, E., R. Yankova. *Poznanie i otklonenie: fantastichniyat zhanr mezhdu nauchnost i hudozhestvenost*. – In: Borisova, Yankova,

Genov (sast.), *Fantastika i badeshhte* [Борисова, Е., Р. Янкова. Познавание и отклонение: фантастичният жанр между научност и художествено-ност. – В: Борисова, Янкова, Генов (съст.). *Фантастика и бъдеще*. София: ИЦ Б. Пенев]. Sofia: PC B. Penev, 2021. p. 71–82.

Cassirer, E. *Filosofia na simvolichnite форми. Том 2: Mitat* [Касирер, Е. *Философия на символчните форми. Том 2: Митът*. София: Евразия]. Sofia: Evrazia, 1998.

Dilov, L. *Tezhestta na skafandara; Da izberesh sebe si* [Дилов, Л. *Тежестта на скафандрара; Да избереш себе си*. София: Ентузиаст]. Sofia: Entusiast, 2016.

Drexler, E. *Engines of creation*. New York: Anchor Books, 1986.

Fantastika I badeshhte [Фантастика и бъдеще. София: ИЦ Б. Пенев]. Sofia: PC B. Penev, 2021.

Ferry, L. *Transhumanitirnata revolyutsia* [Фери, Л. *Трансхуманитарната революция*. София: Колибри]. Sofia: Kolibri, 2017.

Gajewwka, G. *Ecology and Science fiction. Managing imagination in the age of Anthropocene*. – *Preseglad Kulturoznawczu*, N 1 (47) 2012, p. 79–97.

Genov, N. *Virtualniyat chovek. Opiti varbu fantomatikata* [Генов, Н. *Виртуалният човек. Опити върху фантастиката*. София: Versus]. Sofia: Versus, 2022.

Gerov, A. *Fantastichni noveli* [Геров, А. *Фантастични новели*. София: Нар. младеж]. Sofia: Nar. mladezh, 1966.

Heise, U. *Sense of Place and Sence of Planet: The Environmental Imagination of the Global*. Oxford University Press, 2008.

Kleinpetez, E. *Usileniat chovek* [Клайнпетер, Е. *Усиленият човек*. София: НБУ]. Sofia: NBU, 2014.

Lem, St. *Dvete evolyutsii* [Лем, Ст. *Двете еволюции*. – *Съвременник*]. – *Savremennik*, 1986, N 4, s. 456–476.

Lyotard, J.-F. *Nechoveshkoto* [Лиотар, Ф. *Нечовешкото*. София: СОНМ]. Sofia: SONM, 1999.

Melkonyan, A. *Spomem za sveta* [Мелконян, А. *Спомен за света*. София: Отечество]. Sofia: Otechestvo, 1980.

Mihova, N. *Intra* [Михова, Н. *Интра*. София: Нар. младеж]. Sofia: Nar. mladezh, 1989.

Nikolchina, M. *Bog s mashina. Izvazhdane na choveka* [Николчина, М. *Бог с машина. Изваждане на човека*. София: Versus]. Sofia: Versus, 2022.

Ortega y Gasset, José. *Fantazirashoto zhiivotno* [Ортега и Гасет, Хосе. *Фантазиращото животно*. София: Изток-Запад]. Sofia: Izток-Zapad, 2014.

Otto, E. *Science fiction and the Ecological conscience* (Disertation). University of Florida, 2006: https://ufdcimages.uflib.ufl.edu/UF/E0/01/34/81/00001/otto_e.pdf

Otto, R. *Ideyata za svyatoto: Filosofia na religiyata i evangelistka teologia*. Ch. 2 [Ото, Р. *Идеята за свято: Философия на религията и евангелистка теология*. Ч. 2. София, УИ Св. Кл. Охридски]. Sofia: UI Sv. Kl. Ohridski, 2013.

Page, M. Evolution and Apocalypse in the Golden Age. G. Canavan (ed.) *Green Planet. Ecology and Science fiction*. Middletown, Wesleyan University Press, 2014, pp. 40–55.

Poznanie i transhumanitarna r/evoliutzia. [*Познание и трансхуманитарна р/еволуция*. София: ИЦ Б. Пенев]. Sofia: PC B. Penev, 2021: <https://ilitizda.com/books/724-2022-01-17>

Stavru, S. *Choveshkoto tyalo mezhdvu vaplatenostta i konventsiyata* [Ставру, С. *Човешкото тяло между въплътеността и конвенцията*. София: Сиела]. Sofia: Siela, 2016.

Tellalov, N. *10⁹* [Теллалов, Н. *10⁹*. София: В. Люцканова]. Sofia: V. Lyutskanova, 2007.

Toffler, A. *Shok ot badeshteto* [Тофлър, А. *Шок от бъдещето*. София: Нар. култура]. Sofia: Nar. kultura, 1992.

Yankova, R. Transhumanizmat: mezhdvu poznanie i vaobrazhenie. – In: Borisova, Yankova, Genov (sast.) *Poznanie i transhumanitarna r/evolyutsia* [Янкова, Р. Трансхуманизмът: между познание и въображение. – В: Борисова, Янкова, Генов (съст.) *Познание и трансхуманитарна р/еволуция*. София: ИЦ Б. Пенев]. Sofia: PC B. Penev, 2021, s. 21–34.

Zahova, K. *Zashto se smee veselata krava? Otnosheniya na horata kat drugite zhiivotni* [Захова, К. *Защо се смее веселата крава? Отношения на хората към другите животни*]. Sofia, 2020.

**Човек и природа в българското
литературно въображение:
осем разходки**

българска
първо издание

Съставител Маргарита Серафимова
Редактори Андрей Ташев, Елена Борисова, Калина Захова,
Маргарита Серафимова, Николай Желев,
Пенка Ватова, Пламен Антов
Научни рецензенти доц. д-р Александра Антонова,
доц. д.н. Огняна Георгиева-Тенева

Дизайн, корица и предпечат Албена Цветкова
Фотография Henry Ve, Unsplash

Формат 16/60/90
Печатни коли 17
Тираж 62

Издателски център „Боян Пенев“ – Институт за литература
e-mail: director@ilit.bas.bg
<http://www.ilit.bas.bg>
www.ilitizda.com
ilitizda@yahoo.com
Печат „Дайрект Сървисиз“ ООД